

Cuprins

<i>Nota traducătorilor</i>	9
<i>Aleksandr Aleksandrovici Vasiliev (1867-1952) - patriarhal studiilor bizantine (Ionuț-Alexandru Tudorie)</i>	13
<i>Listă publicărilor lui A.A. Vasiliev (Ionuț-Alexandru Tudorie)</i>	35
Prefață	49
Capitolul I. Studii istorice bizantine	51
Eruoția vest-europeană	51
<i>Rolul jucat de Franța</i>	51
<i>Secolul al XVIII-lea și epoca napoleonică</i>	53
<i>De la mijlocul secolului al XIX-lea până în prezent</i>	60
Studii bizantine în Rusia	77
Secolul al XIX-lea	77
Secolul XX	79
Periodice, referințe generale și papirologie	85
Capitolul II. Imperiul din timpul lui Constantin cel Mare până la Iustinian cel Mare	89
Constantin și creștinismul	89
<i>Convertirea lui Constantin</i>	90
<i>Așa numitul Edict de la Mediolanum</i>	96
<i>Atitudinea lui Constantin față de Biserică</i>	98
<i>Asimilarea și Sinodalul de la Nicoya</i>	99
<i>Întărirea Constantinopolului</i>	101
Reformele lui Dioclețian și Constantin	104
Împărății și societatea, de la Constantin cel Mare până la începutul secolului al VI-lea	108
<i>Constantin (317-361)</i>	110
<i>Julian Apostatul (361-363)</i>	111
<i>Biserica și Statul la sfârșitul secolului al IV-lea</i>	119
<i>Arcađius (395-408)</i>	128
<i>Theodosie al II-lea cel Tânăr (408-450)</i>	133
<i>Marcian (450-457) și Leon I (457-474)</i>	140
<i>Zeno (474-491), Odovacer și Teodorice Ostrogotul</i>	142
<i>Anastasio I (491-518)</i>	144
<i>Recumat</i>	149
Literatură, învățământul, știința și arta	150
Capitolul III. Iustinian cel Mare și succesorii săi imediați (518-610)	163
Iustin I	164

.....	165
.....	166
.....	174
.....	178
.....	184
.....	191
.....	195
.....	196
.....	197
.....	199
.....	200
.....	201
.....	204
Capitolul IV. Epoca heraclică (610-717)	215
.....	216
.....	216
.....	220
.....	235
.....	238
.....	238
.....	239
.....	240
.....	242
.....	245
.....	245
Capitolul V. Epoca iconoclastă (717-867)	249
.....	249
.....	251
.....	254
.....	263
.....	277
.....	280
.....	282
.....	282
.....	284
.....	292
.....	299
Capitolul VI. Epoca macedoneană (867-1081)	309
.....	309
.....	312
.....	312
.....	322
.....	326
.....	329
.....	331
.....	334
.....	334

<i>Legislația împărățiilor macedoneni și relațiile sociale și economice din Imperiu</i>	342
<i>Administrația provincială</i>	351
O perioadă de agitații (1056-1081)	352
<i>Împărații</i>	352
<i>Tărvi selgiucizi</i>	355
<i>Peceșgii</i>	359
<i>Normanzii</i>	360
Cultura, învățământul, literatură și arta	361
Capitolul VII. Bizanțul și cruciadele	375
<i>Împărații Comneni și politica lor externă</i>	375
<i>Alexios I și relațiile externe înainte de prima cruciadă</i>	378
<i>Prima cruciadă și Bizanțul</i>	386
<i>Politica externă a lui Ioan al II-lea</i>	404
<i>Politica lui Manuel I și cruciada a II-a</i>	407
<i>Politica externă a urmașilor Comneni, Alexios al II-lea și Andronic I</i>	419
<i>Politica externă a Angelilor</i>	424
<i>Caracteristici ale împărățiilor din casa Angelilor</i>	424
<i>Relațiile cu normanzii și mericii și formarea celui de-al doilea Imperiu bulgar</i>	426
<i>Cruciada a III-a și Bizanțul</i>	429
<i>Henric al VI-lea și planurile sale în Orient</i>	431
<i>Cruciada a IV-a și Bizanțul</i>	433
<i>Viața internă sub Comneni și Angeli</i>	448
<i>Probleme bisericești</i>	448
<i>Situația internă</i>	455
<i>Învățământul, științele, literatură și arta</i>	463
Capitolul VIII. Imperiul de Niceea (1204-1261)	479
<i>Noile state întemeciate pe teritoriul bizantin</i>	479
<i>Începuturile Imperiului de Niceea și Lascarisii</i>	481
<i>Politica externă a Lascarisilor și restaurarea Imperiului bizantin</i>	487
<i>Tărvi selgiucizi</i>	488
<i>Imperiul latin</i>	489
<i>Ioan al III-lea Ducas Vatatzes (1222-1254)</i>	491
<i>Despotatul Epirului și raporturile cu Imperiul de Niceea</i>	492
<i>Tesalonica și Niceea</i>	496
<i>Rolul Bulgariei în Războiul creștin sub Ioan Asan al II-lea</i>	496
<i>Alianța lui Ioan Vatatzes cu Frederic al II-lea Hohenstaufen</i>	500
<i>Invasia mongolă și alianța împotriva mongolilor</i>	504
<i>Încercările politicii externe a lui Ioan Vatatzes</i>	505
<i>Tesodor și Ioan Lascaris și restaurarea Imperiului bizantin</i>	507
<i>Relațiile ecclésiastice cu Imperiile răsăriten și latin</i>	512
<i>Condițiile sociale și economice în Imperiul de Niceea</i>	519
<i>Cultura, învățământul, literatură și arta</i>	521
<i>Feudalismul bizantin</i>	536
Capitolul IX. Căderea Bizanțului	551
<i>Politica externă a Paleologilor</i>	551
<i>Situația generală a Imperiului</i>	551
<i>Politica externă a lui Mihail al VIII-lea</i>	563
<i>Politica externă a Bizanțului în timpul domniei celor doi Andronici</i>	573

<i>Ioan al V-lea (1341-1391), Ioan al VI-lea Cantacuzino (1341-1354) și apogeeul puterii sârbe sub Ștefan Dușan</i>	583
<i>Politicile bizantine în a doua jumătate a secolului al XIV-lea</i>	586
<i>Manuel al II-lea (1391-1425) și turcii</i>	593
Problemele ecleziastice sub Paleologi	618
Condițiile politice și sociale din Imperiu	642
Educația, literatură, știința și arta	650
Bizanțul și Renașterea italiană	681
Tabele cronologice	689
Tabele genealogice ale dinastiilor bizantine	715
Hărți	721
Bibliografie	727
Index	763

În sfârșit, George Monahul (Monachus) Hamartolos, și el un adversar convins al iconoclaștilor, a lăsat o cronică universală de la Adam până la moartea împăratului Teofil. În anul 842, cu alte cuvinte, până la victoria finală a cinstrii iconelor. Această lucrare este foarte importantă pentru istoria culturală a perioadei, deoarece cuprinde multe dezbateri asupra problemelor care îl preocupau atunci pe monahul bizantin, mai precis, despre natura monahismului, propagarea ereziei iconoclaste și răspândirea credinței islamice. De asemenea, oferă o descriere vie a aspirațiilor și gusturilor monahilor bizantini din secolul al IX-lea. Cronica lui Hamartolos a constituit baza istoriilor universale bizantine posteroare și a exercitat o influență enormă asupra începătorilor literaturii slavone și, în special, ale celei rusești. Este suficient să menționăm că începutul cronicilor rusești este foarte strâns legat de lucrarea lui Hamartolos. Un manuscris al vechii traduceri slavo-rusești a lucrării lui Hamartolos, care nu a fost încă atent studiat și valorificat, conține 127 de miniaturi, fiind de cea mai mare importanță pentru istoria artei rusești și bizantine a secolului al XIII-lea. Acest manuscris este singura copie ilustrată a *Cronicii* lui Hamartolos care ne-a parvenit¹⁷⁹. Cu excepția autorului anonim care a scris despre împăratul Leon al V-lea Armeanul¹⁸⁰, Hamartolos este singurul cronicar contemporan al perioadei 813-842. El a tratat această perioadă din perspectiva monahului limitat, folosind în principal mălțurii orale ale contemporanilor și observații personale. Manuscrisul lucrării sale, care a fost modificat și completat de mai multe ori în decursul secolelor următoare, ne-a parvenit într-o formă atât de complicată și înclăcită, încât reconstituirea textului original autentic constituie una din cele mai dificile probleme ale filologiei bizantine. Abia la începutul secolului XX a fost publicată o ediție critică a textului grecesc al lui Hamartolos¹⁸¹. Recent, a apărut o ediție critică a vechii traduceri slavo-rusești a cronicii sale, cu un apendice cuprinzând textul grecesc al continuării acestei cronică, care a constituit baza pentru traducerea slavă¹⁸².

of the Faith: the Theology of Patriarch Nikephoros of Constantinople, Brookline, Mass., 1984; A.J. Visser, *Nikephoros und der Bilderstreit. Eine Untersuchung über die Stellung des Konstantinopler Patriarchen Nikephoros innerhalb der ikonoklastischen Wirren*, Haag, 1952. Ediția critică a *Istoriei* sale a fost oferită de C. Mango: *Nikephoros, Patriarch of Constantinople. Short History. Text, Translation, and Commentary by Cyril Mango*, Washington, D.C., Dumbarton Oaks, 1990 - n. trad.]

179. D. Aimalov, „La Chronique de George Hamartolos”, *Compte rendu du dixième Congrès international des études byzantines*, 1927, 127-133. [Pentru mai multe informații despre George Monahul (Georgios Hamartolos), vezi: A. Dostál, „Slovenský překlad byzantského kroniky Georgija Hamartola”, *Slavia*, XXXII (1963), 375-384; G.I. Podobedova, „Otkazanie vizantijskih ilustrirovannih hronik v Tverskom (Troickom) spiske Hroniki Georgija Amartola”, în *Actes du XIVe Congrès International des études byzantines*, Bucarest, 6-12 septembre 1971, publiés par les soins de M. Berza et S. Sclimescu, vol. I, Bucarest, Ed. Academiei, 1974, 373-390; G.V. Popov, „Zametki o Tverskoj rukopisi Hroniki Georgija Amartola”, *Vizantijskiy vremennik*, XXXIX (1978), 124-147 - n. trad.]

180. Asupra acestui important izvoș contemporan, vezi H. Grégoire, „Un nouveau fragment du *Scriptor incertus de Leone Armenio*”, *Byzantion*, XI (1936), 417-428; Grégoire, „Du nouveau sur la *Chronographie byzantine: le Scriptor incertus de Leone Armenio est le dernier continuateur de Malalas*”, *Bulletin de la classe des lettres de l'Académie Royale de Belgique*, XII (1936), 420-436.

181. Georgios Monachus, *Chronikon*, ed. C. de Boor.

182. V.M. Istrin, *The Chronicle of George Hamartolos in Its Old Slavonic-Russian Version* [în rusă].

Literatura iconoclastă a fost aproape complet distrusă de triumfului închinătorii la icoane: totuși, o parte a actelor extinse ale sinodului iconoclast din 754 au supraviețuit în actele Sinodului al VII-lea Ecumenic. Fragmente dintr-o amplă lucrare împotriva cinstirii icoanelor, scrisă de Constantin al V-lea Copronimul, s-au păstrat în cele trei *Refutații* ale patriarhului Nicefor. Același împărat a fost și autorul altor câteva lucrări literare¹⁸³. Leon al V-lea a ordonat compilarea unei lucrări generale favorabile iconoclastului, bazată pe Scriptură și Părinții Bisericii, iar un proiect similar fusese propus la sinodul iconoclast din 754; niciuna dintre aceste scrieri nu a supraviețuit. Unele poeme iconoclaste s-au păstrat în lucrările lui Teodor Studitul. Sinodul al VII-lea Ecumenic a decretat ca întreaga literatură iconoclastă să fie distrusă, după cum citim în canonul 9: „Toate jocurile infantile, batjocurile furioase și falsele scrieri îndreptate împotriva cinstirii icoane trebuie să fie prezentate episcopului din Constantinopol și acolo să fie adăugate tuturor celorlalte lucrări ale ereticilor. Cine va fi găsit vinovat de tălmăcirea acestor lucrări, dacă va fi episcop, sau prot, sau diacon, va fi depus; dacă va fi monah sau laic, va fi excomunicat”¹⁸⁴.

O imensă cantitate de material literar care tratează despre apologia cinstirii icoanelor, foarte important prin influența sa asupra scrierilor din perioadele ulterioare, a fost lăsată de un om care și-a petrecut întreaga viață într-o provincie ce nu mai făcea parte din Imperiu. Este vorba despre Ioan Damaschin, de origine siriană, provincie aflată pe atunci sub dominație arabă. El a fost ministru al califului din Damasc și a murit către anul 750 d.Hr. în celebra lavă palestiniană a Sfântului Sava. A lăsat multe lucrări în domeniile dogmaticii, polemicii, istoriei, filosofiei, retoricii și poeziei. Lucrarea sa principală este *Izvorul cunoștinței*, a cărei a treia parte, intitulată „O expunere exactă a credinței ortodoxe”, a fost o încercare de prezentare sistematică a principiilor esențiale ale credinței și dogmaticii creștine. Prin această expunere, Sfântul Ioan a furnizat închinătorilor la icoane o puternică armă în lupta cu oponenții lor, o armă care le lipsește în prima parte a mișcării iconoclaste. Mai târziu, în secolul al XIII-lea, această lucrare a fost folosită de Toma d'Aquino, celebrul Părinte al Bisericii Apusene, ca model pentru *Summa Theologiae*. Printre lucrările polemice ale Sfântului Ioan Damaschin trebuie semnalate cele trei tratate *Împotriva celor care defăimează Sfintele Icoane*, în care autorul apără cu fermitate și cu îndrăzneală cinstirea icoanelor. În literatura bisericească, Sfântul Ioan este celebru în special pentru imnarile sale bisericești, dar care, prin profunzimea forței poetice și adâncimea doctrinei, sunt printre cele mai frumoase imnuri ale Bisericii creștine. De asemenea, Sfântul Ioan a fost autorul multor frumoase cântări pentru praznicele Domnului, despre Sfânta Fecioară și în cinstea profesorilor, apostolilor și martirilor. Sluga pascală este deosebit de solemnă, cântările exprimând bucuria profundă a credincioșilor pentru victoria lui Hristos asupra morții și iadului. Sub pana lui Ioan, imnarile bisericești au atins punctul culminant al dezvoltării și

183. Vezi Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Bilderstreites*, 7-14. [Puținele fragmente care au supraviețuit din opusculile teologice (*panesels*) ale împăratului Constantin al V-lea au fost publicate și de H. Hennepschul, *Textus byzantinos ad iconoclastiam pertinentes in saeculo academico*, Lipsia, J. Brill, 1909, 52-57. Precizările citate identificate de Hennepschul în *Antivhehikus III* dintr-o a treia povoi aparțin în realitate unui teolog iconoclast din secolul al IX-lea, H.-J. Gieseler (*Der byzantinische Bilderstreit*, Göttingen, G. Mohr, 1968, 41-53) a redat fragmentele identificate de Ostrogorsky - n. trad.]

184. Marsi, *Amplissima collectio conciliarum*, XIII, 430.

al frumuseții lor. După ei, nu au mai fost scriitori remarcabili în domeniul poeziei bisericesti bizantine¹⁸⁵.

De asemenea, numele lui Ioan Damaschin este strâns legat de romanul *Varlaam și Iosafat*, care s-a bucurat de cea mai largă popularitate în toate limbile, pe toată durata Evului Mediu. Fără îndoială, intrigă acestei povești a derivat din bine cunoscuta legendă a lui Buddha. Foarte probabil, istorisirea a fost doar o simplă variantă a vieții lui Buddha, adoptată de creștinii din Răsărit pentru folosul propriu; autorul însuși ne asigură că povestea i-a fost adusă din India. Din Evul Mediu până în vremurile recente, romanul a fost atribuit aproape unanim lui Ioan Damaschin, dar, în 1866, orientalistul francez H. Zotenberg a prezentat câteva dovezi că Ioan nu a putut fi autorul, iar mulți scriitori i-au acceptat concluziile¹⁸⁶. În ultimii ani, cercetătorii acestui subiect sunt mai puțin decisi și înclină mai mult spre teoria mai veche. Astfel, în timp ce autorul articolului despre Ioan Damaschin publicat în 1910 în *Catholic Encyclopedia* spune că atribuirea romanului *Varlaam și Iosafat* lui Ioan¹⁸⁷ este iadoinclică, cei mai recenti editori și traducători ai romanului consideră că numele Sfântului Ioan Damaschin are încă dreptul să apară pe pagina de titlu a ediției lor¹⁸⁸.

A doua perioadă a iconoclastismului a fost marcată de activitatea lui Teodor Studitul¹⁸⁹, bine-cunoscut apărător al cinstitii icoanelor și stăruind unei celebre mîlăstiri din Constantinopol, care intrase în declin în timpul lui Constantin al V-lea, dar a fost reînviată sub administrarea lui Teodor. Sub îndrumarea sa, a fost elaborată o nouă praxică pentru mîlăstire, pe baza vieții de obște (cenobitice); pentru îndeplinirea nevoilor intelectuale ale monahilor, în

185. M. Jagic, „La vie de S. Jean Damascène”, *Echos d'Orient*, XXIII (1924), 137-161; O. Bardenheuer, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, V, 51-65. [Cu studii de referință despre atitudinea Sfântului Ioan Damaschin față de iconoclaști, vezi: V. Fazio, „Riflessi delle icone e difesa cristologica nei discorsi di Giovanni Damasceno”, *Verena Christianorum*, XX (1983), 25-45; T.F.X. Noble, „John Damascene and the History of the Iconoclastic Controversy”, in *Religion, Culture and Society in the Early Middle Ages: Studies in Honor of Richard E. Sullivan*, Kalamazoo, 1987, 95-116 - n. trad.]

186. Vezi K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur*, 886-890.

187. J.B. O'Conner, „John Damascene”, *Catholic Encyclopedia*, VIII, 459-461.

188. St. John Damascene, *Barlaam and Joseph*, cu o traducere în engleză de C.R. Woodward și H. Manningly, xii. [În această chestiune, istorii articolului de specialitate „Barlaam and Joseph”, în Alexander P. Kazhdan et alii (eds.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, I, New York/Oxford, Oxford University Press, 1991, 256-257, sunt inclinate să acorde paternitatea acestei lucrări unui anume Ioan din Mar Saba, din secolul al IX-lea, al cărui nume apare frecvent pe manuscrisele ce conțin acest text. Vezi: A. Kazhdan, „Where, when and by whom was the Greek *Barlaam and Joseph* not written?”, în *Zu Alexander d. Gr. Festschrift G. Wirth zum 60. Geburtstag am 9.12.1986*, vol. II, Amsterdam, 1988, 1187-1209. De asemenea, a se consulta traducerea în limba română: Sf. Ioan Damaschin, *Varlaam și Iosafat*, cuvînt înainte de acad. Virgil Ciulea, București, Editura România creștină, 1999 - n. trad.]

* Cele mai importante monografii asupra Sfântului Teodor Studitul apărute în ultimele decenii sunt: P.J. Hatcher, *Abbot Theodore and the Studites. A Case Study in Monastic Social Groupings and Religious Conflict in Constantinople (787-826)*, Thesis (Ph.D.), Fordham University, 1993; T. Pratsch, *Theodoron Studien (759-826). Zwischen Dogma und Pragmatik: der Abt des Studienklosters in Konstantinopel im Spannungsfeld von Patriarch, Kaiser und eigenem Anspruch*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 1998; R. Cholij, *Theodore the Studite: The Ordering of Holiness*, Oxford, Oxford University Press, 2002; S. Nazlou, *Sfântul Teodor Studitul sau despre datorită de a mîlăstiri*, București, Editura Omnia, 2008 (n. trad.)

mădăritre a fost internată o școală. Monahii urmau să fie instruiți să citească, să scrie și să copieze manuscrise, să studieze Sfintele Scripturi și operele Părinților Bisericii, precum și în arta compunerii imnurilor, pe care le cântau în timpul slujbelor bisericești.

Teodor, unul dintre cei mai mari oameni de acțiune în plan social și religios în furtunoasă perioadă iconoclastă, și-a demonstrat abilitatea ca scriitor eminent în diferite domenii ale literaturii. Lucrările sale dogmatico-polemice erau menite să dezvolte tezele fundamentale privind icoanele și cinstirea lor. Numeroasele sale predici, care constituie așa-numitele *Cateheze Mici* și *Cateheze Mari*, s-au dovedit a fi cele mai populare dintre scrierile sale. De asemenea, a lăsat un număr de epigrame, acrostihuri și imnuri. Ultimele nu pot fi studiate și analizate cum se cuvine, pentru că unele dintre ele sunt încă nepublicate, în timp ce altele au apărut în ediții teștintifice, precum cârțile rasești de rînal. Colecția sa masivă de scrisori cu caracter religios-canonice și social este de foarte mare valoare pentru istoria culturală a epocii.

Ultimele două domii ale acestei epoci au fost marcate de activitatea creatoare a interesantei personalități a Kasiei, singura poetesă înregistrată a perioadei bizantine. Când Teofil s-a decis să-și aleagă o soție, în capitală a fost organizat un concurs pentru alegerea miresei, iar cele mai frumoase fete din toate provinciile au fost adunate la Constantinopol. Kasia a fost una dintre ele. Împăratul trebuia să treacă printre rândurile de fete cu un măr de aur și să îl dăruiască celei pe care dorea să o aleagă drept soție. Era pe punctul să-l dea Kasiei, care li plăcea mai mult decît oricare dintre fete, însă răspunsul ei mai degrabă îndărătnic la întrebarea se l-a făcut să-și schimbe părerea și să o aleagă pe Teodora, viitoarea restauratoare a Ortodoxiei. Mai tîrziu, Kasia a întemeiat o mănăstire, unde și-a petrecut restul vieții. Poemele bisericești ale Kasiei și epigramele care s-au pîstrat se distîng prin glandirea originală și stîlul vioi. Potrivit lui Krumbacher, care a dedicat un studiu special poemelor ei, „era o femeie înțeleaptă, dar neobișnuită, care combina sensibilitatea fină și profunda religiozitate cu o franchețe energică și cu o ușoară tendință spre birfă femeiască”¹⁸⁹.

Persecuția împotriva cinstitorilor icoanelor, glorificată în perioadele următoare de iconodulii învingători, a oferit material bogat pentru numeroase vieți de sfinți și a dat naștere unei perioade strălucite a hagiografiei bizantine.

În timpul dinastiei amariene, în Imperiul bizantin s-a înregistrat un oarecare progres în domeniul învățămîntului superior și în diferitele ramuri ale științei. Sub Mihail al III-lea, unchiul său, *caesarul* Bardas, a organizat o școală superioară în Constantinopol¹⁹⁰. Această școală superioară era amplasată în palat; *curriculum*-ul ei era format din cele șapte arte principale, introduse în perioada păgînă și adoptate mai tîrziu de școlile bizantine și occidentale. Acestea sunt desemnate în mod obișnuit drept „cele șapte arte liberale” (*septem artes liberales*),

189. K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, 716; vezi și Bury, *The Eastern Roman Empire*, 81-83. [Pentru mai multe informații despre Kasia (Kassia, Kassiane), vezi: I. Rochow, *Studien zu der Person, den Werken und dem Nachleben der Dichterin Kasia*, Berlin, 1967; E. Cataflyota Topping, „Women Hymnographers in Byzantium”, *Albrynica*, III (1982-1983), 107-110 - n. trad.]

190. Cf. F. Fuchs, *Die höheren Schulen von Konstantinopel im Mittelalter*, 18; Fuchs a creatat că Universitatea lui Bardas a fost o instituție nouă. Istoria care spune că Leon al III-lea a înființat Universitatea din Constantinopol, împreună cu biblioteca și profesorii ei, nu este decât o legendă tîrzie. Vezi L. Bréhier, „Notes sur l'histoire de l'enseignement supérieur à Constantinople”, *Byzantion*, III (1926), 74-75; IV (1927-1928), 13-28; Fuchs, *Die höheren Schulen*, 9-40 (bibliografie).

divizate în două grupe: *trivium*-ul (gramatică, retorică și dialectică) și *quadrivium*-ul (aritmetică, geometria, astronomia și muzica). De asemenea, în această școală se studiau filosofia și scrierile clasice antice. Încercând să facă educația accesibilă tuturor, Bardas a declarat că școala va fi gratuită: profesorii erau bine plătiți din trezoreria guvernului. Fotie, celebrul savant al acestei perioade, a fost unul dintre profesorii școlii superioare a lui Bardas.

Accastă școală a devenit un centru în jurul căruia se adunau mințile cele mai strălucite ale Imperiului în epoca următoare a dinastiei macedonene. Fotie, al cărui prim patriarhat s-a desfășurat în timpul lui Mihail al III-lea, a devenit exponențial principal al mișcării literare și intelectuale din a doua jumătate a secolului al IX-lea. Excepțional înzestrat, cu o mare pasiune pentru cunoaștere și o excelență educație, și-a dedicat mai târziu întreaga atenție și energie educării celorlalți. Educația lui fusese polivalentă, iar pregătirea sa era extinsă nu doar în domeniul teologiei, ci și în gramatică, filosofie, științe naturale, drept și medicină. A adunat în jurul său un grup de oameni dornici să-și îmbogățească cunoștințele. Fotie, un om de vastă cultură științifică, a fost acuzat (lucru obișnuit în perioada medievală) că s-ar fi dedicat studierii științelor inferioare, astrologiei și divinității. Tradiția legendară susține că în tinerețe sa și-a vândut sufletul unui mag evreu¹⁹¹ și astfel, potrivit lui Bury, „patriarhatul apăsă ca unul dintre predecesorii lui Faust”¹⁹². Cu unul ce era cel mai învățat om al vremii sale, nu s-a limitat doar la predare, ci și-a dedicat mult din timpul său scrisului și a lăsat o moștenire literară bogată și variată.

Dintre lucrările lui Fotie, *Bibliotheca* sau *Myriobiblon* (mii de cărți), așa cum este frecvent numită, prezintă o importanță particulară. Circumstanțele care au inspirat această operă sunt foarte interesante. Se pare că a existat un fel de club de lectură la locuința lui Fotie, unde un cerc restrâns de prieteni ai acestuia se adunau pentru a citi cu voce tare literatură de toate genurile, profană și religioasă, păgână și creștină. Bogata bibliotecă a lui Fotie era pusă la dispoziția prietenilor săi. Cedând insistențelor lor, el a început să scrie

191. Symeon Magister, *De Mirabilibus et Theodora*, capitulul XXXI, 670. [Pentru informații suplimentare legate de personalitatea și activitatea Sfântului Fotie, patriarhul Constantinopolului, în afara voluminoasei monografii a lui J. Hergenrother (*Photius, Patriarch von Konstantinopel*, 3 vol., Regensburg, 1867-1869), a se consulta: P. Stéphanos, „La violation du compromis entre Photius et les Ignatians”, *Orientalia Christiana Periodica*, XXI (1955), 221-307; C. Mango, *The Homilies of Photius, Patriarch of Constantinople. English Translation, Introduction and Commentary*, Cambridge, Mass., 1958; H. Ahreweiller, „Sur la carrière de Photius avant son patriarcat”, *Byzantinische Zeitschrift*, LVIII (1965), 348-363; J. Darrouzès, „Deux lettres inédites de Photius aux Arméniens”, *Revue des Etudes Byzantines*, XXIX (1971), 137-181; F. Dvornik, „Photius, Nicholas I and Hadron II”, *Byzantinologische*, XXXIV (1973), 33-50; J.L. Wiczyński, „The anti-papal conspiracy of the patriarch Photius in 867”, *Byzantine Studies*, 1 (1974), 180-228; J. Mejer, *A Successful Council of Union. A Theological Analysis of the Photian Synod 879-880*, Thessaloniki, 1975; W.T. Treadgold, *The Nature of the Bibliotheca of Photius*, Washington, DC, 1980; D. White Stratosakaki, *Patriarch Photius of Constantinople. His Life, Scholarly Contribution and Correspondence, together with a Translation of Fifty-Two of His Letters*, Brookline, Mass., 1982; D. White Stratosakaki & J.R. Berrigan Jr., *The Patriarch and the Prince. The Letter of Patriarch Photius of Constantinople to Khan Boris of Bulgaria*, Brookline, Mass., 1982; J. Schamp, *Photius historien des lettres. La Bibliothéca et ses notices biographiques* (Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège, 248), Paris, Les Belles Lettres, 1987; G. Dagron, *Empereur et Prêtre: étude sur le «césaropapisme» byzantin*, Paris, Gallimard, 1995, 229-242 - n. trad.]; 192. Bury, *Eastern Roman Empire*, III, 445.

recenzii ale lucrărilor care fuseseră lecturate¹⁹³. În *Bibliotheca*, Fotie oferă extrase din numeroase lucrări, uncoori scurte, alcoori extinse, precum și eseuri proprii bazate pe aceste excerpte și comentarii critice asupra lor. Aici se găsește multe informații despre gramaticieni, oratori, istorici, naturaliști, Părinți, sinoade și vieți ale Sfinților. Cea mai mare valoare a acestei cărți constă în faptul că a conservat fragmente din scrieri care au dispărut. *Bibliotheca* se ocupă doar de prozatori. Restul numeruselor lucrări ale lui Fotie aparțin domeniului teologiei sau gramaticii; de asemenea, a lăsat multe omilii și scrisori. În două dintre predicile sale, el se referă la primul atac al raiilor asupra Constantinopolului din anul 860, la care a fost martor ocular.

Prin universalitatea iehitoare a cunoștințelor sale și insistența studierii scrierilor antici, Fotie a fost reprezentantul acelei mișcări intelectuale din Imperiul bizantin care a devenit foarte evidentă, în special în capitală, la mijlocul secolului al IX-lea și a fost exprimată în evenimente precum deschiderea Universității lui Bardas, în care Fotie însuși și-a dedicat mult timp pentru a predă. În timpul vieții sale și ca rezultat al influenței pe care a exercitat-o, s-a dezvoltat o relație mai strânsă între știința profană și teologie. În relațiile cu alți oameni, Fotie era un om cu vederi largi, astfel încât chiar și un suveran mahomedan (emir) al Cretei putea fi prietenul său. Unul dintre discipolii săi, Nicolae Misticul, patriarh al Constantinopolului în secolul al X-lea, într-o scrisoare adresată fiului și succesorului emirului, a scris că Fotie „știa bine că, deși diferența de religie este un obstacol, înțelepciunea, bunătatea și alte calități ce împodobesc și dau demnitate naturii umane atrag afecțiunea celor care iubesc lucrurile bune; și, de aceea, în ciuda diferenței dintre credințe, l-a iubit pe tatăl vostru, care era înzestrat cu aceste calități”¹⁹⁴.

Patriarhul Iovan Gramaticianul, un iconoclast, i-a impresionat pe contemporanii lui prin varietatea și profunzimea cunoștințelor sale și a fost chiar acuzat că ar fi magician. Un alt om însemnat a fost Leon, un remarcabil matematician din epoca lui Teofil. El a devenit atât de celebru peste granițe datorită discipolilor lui, încât califul Mamun, permanent interesat de promovarea educației, l-a implorat să vină la curtea sa. Când Teofil a auzit de această invitație, i-a oferit lui Leon un salariu și l-a numit profesor de stat într-una din bisericile constantinopolitane. Deși Mamun îi adresase o epistolă personală lui Teofil, implorându-i să-l trimită pe Leon la Bagdad pentru o scurtă ședere, spunându-i că ar considera acest lucru drept un act de prietenie și oferind pentru această favoare, după cum afirmă tradiția, o pace eternă și 2.000 de livre de aur, împăratul a refuzat să-i satisfacă cererea. În acest caz, Teofil a apreciat știința „ca și cum ar fi un secret ce trebuie păstrat, precum producerea focului grocesc, considerând că luminarea barbarilor este o politică greșită”¹⁹⁵. În următorii ani, Leon a fost ales arhiepiscop al Tesalonicaliului. Când a fost depus în vremea Teodorei pentru vederile sale iconoclaste, Leon a continuat să predice la Constantinopol și a devenit conducătorul școlii superioare organizate de Bardas. Este bine să reamintim că apostolul slavilor, Constantin (Chiril), a studiat sub conducerea lui Fotie și Leon și, înainte de misiunea chazară, a ocupat catedra de filosofie a școlii superioare din capitală.

193. Bury, *Eastern Roman Empire*, III, 446.

194. *Epistola II*, ed. Migge, *Patrologia Graeca*, CXI, 37; vezi Bury, *Eastern Roman Empire*, III, 439.

195. Theophanes Continuatus, *Historia*, ed. Bonn, 190; Bury, *Eastern Roman Empire*, III, 436-438. [Pentru informații suplimentare despre Leon Matematicianul (Leon Filosoful), vezi: N.G. Wilson, *Scholars of Byzantium*, Baltimore, 1983, 79-84; P. Lemerle, *Byzantine Humanism: the First Phase*, Canberra, 1986, 171-204 - n. trad.]

A.A. VASILIEV

ISTORIA IMPERIULUI
BIZANTIN

Scrisă de unul dintre cei mai renumiți bizantinologi ai secolului XX, lucrarea urmărește în desfășurarea ei o istorie ce se întinde de la domnia lui Constantin cel Mare până la cucerirea Constantinopolului de către Mahomed al II-lea. Abordarea complexă adoptată de Vasilev – autorul prezentând și comentând nu doar evenimentele politice și militare, ci și relațiile comerciale, viața religioasă și realizările culturale – face din *Istoria Imperiului bizantin* cel mai cuprinzător studiu din acest domeniu. Dincolo de bogăția informației și acuratețea analizei, cititorul poate contempla spectacolul fascinant al unei mari civilizații, cu toate cuceririle ei în materie de învățământ, știință, literatură și artă.

EDITURA POLIROM

www.polirom.ro